

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ БОРЖНИКА У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Досліджуються особливості правового становища боржника у справі про банкрутство. Аналізується світовий досвід регулювання відносин неспроможності. Пропонується класифікація боржників у справі про банкрутство. Виявлено проблемні питання у застосуванні Закону про банкрутство та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: боржник, банкрутство, неспроможність, мирова угода.

Постановка проблеми. Обов'язковим учасником провадження у справі про банкрутство є боржник – один із ключових суб'єктів права неспроможності. Інститут банкрутства має на меті не лише задоволення грошових вимог кредиторів, але і фінансове оздоровлення боржника, нормалізацію господарської діяльності останнього. У зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) виникла необхідність комплексного дослідження правового статусу боржника у справі про банкрутство з урахуванням новел у законодавстві про неспроможність. Ряд проблем і прогалин у правовому регулюванні становища боржника потребують нагального виявлення та розв'язання.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження правового статусу боржника у справі про банкрутство здійснювалося ще дореволюційним дослідником російського конкурсного процесу Г.Ф. Шершеневичем. На сучасному етапі особливості правового регулювання становища боржника у справі про банкрутство досліджує чимало сучасних українських та російських науковців: Б.М. Поляков, В.В. Степанов, О.В. Повар, Є.А. Колініченко.

Метою статті є дослідження правового становища боржника у справі про банкрутство, виявлення проблем у правовому регулюванні інституту неспроможності, аналіз змін у законодавстві про банкрутство.

Виклад основного матеріалу. Поняття «боржник» широко використовується у різних галузях та інститутах права. Так, боржник у зобов'язальних правовідносинах – це пасивна сторона зобов'язального правовідношення, на якій лежить обов'язок здійснити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії [8]. У виконавчому провадженні боржником є фізична або юридична особа, визначена виконавчим документом [2].

Якщо боржник у зобов'язанні та виконавчому провадженні не виконує своїх обов'язків, то він може, за певних умов, стати боржником у справі про банкрутство. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону про банкрутство боржник – суб'єкт підприємницької діяльності (юридична або фізична особа – підприємець), неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом.

Теорією конкурсного процесу вироблено такі можливі критерії банкрутства, як неплатоспроможність і неоплатність. «Неоплатність» означає, що пасиви боржника перевищують його активи. Термін «неплатоспроможність» означає неспроможність боржника відповідати за своїми зобов'язаннями, тобто можна тільки робити припущення про перевищення активів над пасивами [3, с. 25]. Ці критерії застосовувалися ще дореволюційним юристом Г.Ф. Шершеневичем. Останній виділяв також «неспроможність» – тобто такий стан боржника, при якому він стає не в змозі задовольнити пред'явлені йому цілком законні вимоги з боку його кредиторів [10, с. 89–90]. Сучасне законодавство про банкрутство передбачає неплатоспроможність як підставу для порушення провадження у справі, але для визнання боржника банкрутом необхідне встановлення господарським судом неспроможності боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

В Україні боржником у справі про банкрутство може бути тільки зареєстрована у встановленому законом порядку юридична особа або фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності. У попередніх редакціях Закону про банкрутство коло суб'єктів, стосовно яких могло бути порушено провадження у справі про банкрутство, було розширено за рахунок внесення до їх переліку некомерційних організацій – споживчих

товариств, благодійних чи інших фондів. Але в новій редакції Закону про банкрутство подібні норми відсутні.

Світова практика не завжди ставить наявність статусу суб'єкта підприємницької діяльності обов'язковою умовою можливості порушення провадження у справі про банкрутство. Так, у Німеччині, США та Англії процедури банкрутства можуть бути застосовані до всіх осіб, незалежно від їх комерційного статусу. В Англії суб'єктами неспроможності можуть бути незареєстровані компанії, які мають місце бізнесу в Англії. У Німеччині може бути відкрито провадження стосовно майна об'єднання, яке не є юридичною особою, шляхом урівняння його статусу з статусом юридичної особи [7, с. 44–45]. На нашу думку, така світова практика у жодному разі не може бути прийнята Україною, оскільки вся національна правова система виходить з того, що юридичними особами визнаються тільки зареєстровані в установленому законом порядку організації. Так, згідно з ч. 1 ст. 80 Цивільного кодексу України, юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку. Ст. 1 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) також передбачає можливість участі у господарському процесі тільки для підприємств, установ, організацій та інших юридичних осіб. Норми цих кодексів загальні, тому спеціальний акт – Закон про банкрутство – аж ніяк не може передбачати участь у процесі незареєстрованих об'єднань майна.

Правовий статус боржника у справі про банкрутство не є однаковим на всіх стадіях процесу. Обсяг прав і обов'язків боржника модифікується залежно від того, яку судову процедуру застосовують до неплатоспроможного суб'єкта підприємницької діяльності. Так, на стадії розпорядження майном боржника останній має порівняно великий обсяг повноважень. Звичайно, введення мораторію обмежує господарську діяльність боржника, але за ним зберігається більшість його прав, залишаються діючими органи управління боржника, крім випадків їх відсторонення. За діяльністю боржника здійснюється тільки нагляд і контроль, на ряд управлінських рішень стосовно боржника необхідна згода розпорядника майна.

Під час порушення провадження у справі про банкрутство право- і дієздатність боржника суттєво обмежуються. Недостатня правосуб'єктність боржника в процедурі розпорядження майном доповнюється арбітражним керуючим. Таке доповнення здійснюється шляхом

погодження з боржником тих чи інших угод або організаційних дій. Однак у будь-якому разі розпорядник майна не повинен здійснювати дії на шкоду як боржника, так і кредиторів – учасників справи про банкрутство [5, с. 66].

На стадії санації обсяг прав боржника помітно звужується за рахунок розширення прав арбітражного керуючого: керуючому санацією надається право укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші правочини, розпоряджатися майном боржника відповідно до плану санації та з урахуванням обмежень, передбачених законодавством. При цьому власник майна боржника не в праві обмежувати повноваження керуючого санацією щодо розпорядження майном боржника.

У випадку введення ліквідаційної процедури, всі функції з управління та розпорядження майном банкрута повністю переходять до ліквідатора. Боржник стає нездатним сам учиняти хоч якісь юридично значимі дії стосовно не тільки свого майна, але і взагалі всіх об'єктів цивільного права [9, с. 142]. Єдине, на що залишається самостійне право у боржника, то це процесуальне право на оскарження ухвал та постанов господарського суду.

Отже, при застосуванні до боржника процедур банкрутства здійснюється обмеження право- і дієздатності суб'єкта підприємницької діяльності, причому найбільше це знаходить прояв під час процедур санації та ліквідації. Складається ситуація, коли арбітражний керуючий діє у правовідносинах банкрутства від імені та в інтересах боржника, але разом з тим не можна забувати, що підзвітний арбітражний керуючий усе таки зборам кредиторів.

У науковій літературі наводиться чимало класифікацій боржників у справі про банкрутство. Так, Б.М. Поляков залежно від того, чи порушено стосовно них справу про банкрутство, чи ні, поділяє їх на конкурсних і неконкурсних. Крім того, конкурсні боржники залежно від процедур, що застосовуються до них, поділяються на загальних і спеціальних. Залежно від суб'єктного складу боржники поділяються на фізичних і юридичних [5, с. 65].

Ми пропонуємо класифікувати боржників у справі про банкрутство за такими критеріями. За формою власності боржників можна поділити на приватних, державних і комунальних. До приватних боржників відносяться всі юридичні та фізичні особи – підприємці, засновані на основі приватної власності. Це можуть бути як унітарні підприємства, так і корпоративні.

Щодо державних підприємств Закон про банкрутство застосовується з особливостями, передбаченими ст. 96 (вжиття Кабінетом Міністрів України заходів для запобігання банкрутству таких підприємств; обов'язкова участь у справі органу, уповноваженого управляти державним майном). Зумовлено це досить значною часткою державної власності в економіці держави та, відповідно, необхідністю державного контролю за ефективністю використання державного майна, недопущення «тіншових» схем його приватизації, забезпечення реалізації прав власника – держави в особі спеціально уповноважених державних органів [6, с. 69]. Також ряд особливостей банкрутства державних підприємств передбачено Господарським кодексом України (далі – ГК України). Так, відповідно до ч. 3 ст. 214 ГК України, до державних підприємств, які відповідно до закону не підлягають приватизації, процедури санації чи ліквідації застосовуються лише після виключення їх у встановленому порядку з переліку об'єктів, що не підлягають приватизації. Дана норма, звичайно, є позитивним моментом у правовому регулюванні банкрутства державних підприємств, оскільки спрямована на захист державної власності. Однак, з іншого боку, на практиці існує чимало державних підприємств з великими боргами, але в силу внесення таких боржників до переліку підприємств, що не підлягають приватизації, з ними по суті нічого не можна зробити, оскільки після процедури розпорядження майном застосування санації та ліквідації не допускається, а мирова угода укладається вкрай рідко. У результаті численні вимоги кредиторів таких підприємств так і залишаються незадоволеними.

Стосовно комунальних підприємств на сьогоднішній день правове регулювання банкрутства здійснено не в повній мірі. Так, по-перше, нова редакція Закону про банкрутство взагалі не містить положень, які б прямо стосувалися комунальних підприємств. Тоді як раніше Закон про банкрутство містив норму, якою органам місцевого самоврядування надавалося право приймати рішення щодо незастосування процедур банкрутства до окремих юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права комунальної власності. Виключення даної норми суперечливе. Так, з одного боку, підприємства комунальної форми власності мають цінність для територіальної громади, і, справді, захист зі сторони органів місцевого самоврядування для таких об'єктів був важливим. Але, з іншого боку, всі форми власності в Україні рівні, а додаткові пільги для об'єктів комунальної власності були порушенням цього принципу.

Підвищений захист державної форми власності об'єктивно зумовлений і необхідний у будь-якому разі, тоді як цінність об'єктів комунальної власності не є аж настільки значна, щоб надавати органам місцевого самоврядування такі широкі повноваження у сфері банкрутства комунальних підприємств.

По-друге, неузгодженість загальних норм ГК України та спеціального законодавства про банкрутство проявляється в тому, що невирішене питання застосування Закону від 22 грудня 2011 р. до комунальних некомерційних підприємств, які за нормами ГК України не є суб'єктами підприємницької діяльності. Виходячи з цього, комунальні некомерційні підприємства, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, не повинні визнаватися суб'єктами банкрутства [4, с. 135].

Також боржників можна класифікувати залежно від того, хто ініціював провадження у справі про банкрутство: боржники, провадження у справі щодо яких ініціював кредитор і боржники, провадження у справі щодо яких було порушено за їх власною ініціативою (окремі особливості стосуються боржників, щодо яких здійснюється санація за заявою його керівника та боржників, що ліквідуються власником).

Беручи участь у справі про банкрутство боржника, кредитори мають на меті задоволення своїх грошових вимог. Найпоширеніший спосіб такого задоволення – продаж майна боржника і погашення боргів боржника перед кредиторами за рахунок коштів, вилучених від продажу майна. Але такий шлях не єдиний. Зокрема, кредитори можуть отримати задоволення своїх вимог шляхом передачі їм корпоративних прав боржника стосовно інших юридичних осіб або корпоративних прав учасників боржника. Але треба враховувати, що корпоративні права є власністю засновників і учасників юридичної особи – боржника, а не самої юридичної особи – боржника. Тому для передачі корпоративних прав у рахунок погашення боргів боржника необхідне рішення не керівника боржника, а кожного з власників боржника, у разі ж неможливості отримання такої згоди – загальних зборів учасників.

У судовій практиці існували випадки, коли за мировою угодою до інвесторів переходило майно боржника. Так, ухвалою Господарського суду Чернівецької області від 24.06.2010 р. затверджено мирову угоду між Боржником і комітетом кредиторів. Умови даної угоди передбачали повне погашення заборгованості перед кредиторами інвесторами відповідно до графіка погашення кредиторської заборгованості, а взамін

інвестори набували права власності на корпоративні права підприємства – банкрута і ставали власниками-учасниками даного підприємства. Постановою Львівського апеляційного господарського суду від 04.05.2011 р. ухвалу місцевого суду залишено без змін.

Вищий господарський суд України при перегляді ухвали у касаційному порядку зазначив, що під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами щодо відстрочки та розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін, і перехід права власності на майно боржника третій особі Закон про банкрутство не передбачає. Оскільки для усіх кредиторів мировою угодою, укладеною 30.04.2010 р. між боржником і кредиторами, передбачені не рівні умови погашення заборгованості, що є порушенням Закону про банкрутство, тому судові інстанції дійшли помилкового висновку про відповідність мирової угоди вимогам закону [1].

Отже, для задоволення вимог кредиторів до боржника можна застосовувати тільки кошти від продажу майна боржника, але аж ніяк не саме майно неплатоспроможного суб'єкта. Умови мирової угоди повинні в рівній мірі задовольняти інтереси всіх кредиторів.

Окремі проблеми виникають при застосуванні Закону про банкрутство і до приватних підприємств. Так, якщо боржником є фізична особа – підприємець, то у відповідності з чинним законодавством одразу після прийняття рішення про ліквідацію такого боржника, до державного реєстратора надходять відомості про припинення діяльності фізичної особи – підприємця і це має наслідком внесення відповідних змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців. Однак, що робити якщо після прийняття рішення про ліквідацію, боржник укладає мирову угоду з кредиторами? Як бути з відомостями у Єдиному державному реєстрі? На нашу думку, дане питання необхідно чітко законодавчо врегулювати.

Висновки. Правовий статус боржника у справі про банкрутство не є однаковим на всіх стадіях процесу і змінюється залежно від того, яку судову процедуру застосовують до неплатоспроможного суб'єкта підприємницької діяльності. При застосуванні до боржника процедур банкрутства здійснюється обмеження прав- і дієздатності суб'єкта підприємницької діяльності, причому найбільше це знаходить прояв під час процедур санації та ліквідації.

Ми пропонуємо класифікувати боржників у справі про банкрутство за такими критеріями. За формою власності боржників можна поділити на приватних, державних і комунальних. Залежно від того, хто ініціював провадження у справі про банкрутство, боржників пропонуємо поділяти на тих, провадження у справі щодо яких ініціював кредитор і боржників, провадження у справі щодо яких було порушено за їх власною ініціативою (окремі особливості стосуються боржників, щодо яких здійснюється санація за заявою його керівника та боржників, що ліквідуються власником).

Законодавче регулювання правового статусу боржника у справі про банкрутство не є досконалим. Зокрема, потребують перегляду і зміни норми, що стосуються внесення відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців про припинення державної реєстрації банкрута.

Список літератури

1. Архів Господарського суду Чернівецької області. Справа № 5/213/б.
2. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
3. Колинченко Е. А. Защита интересов неплатежеспособного должника при банкротстве. Сравнительно-правовой анализ / Е. А. Колинченко. – М. : Статут, 2001. – 208 с.
4. Повар П. О. Актуальні питання правового регулювання ліквідації суб'єктів господарювання, пов'язані з оновленням законодавства про банкрутство / Павло Олександрович Повар // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 127–141.
5. Поляков Б. М. Боржник як учасник провадження у справі про банкрутство / Б. М. Поляков // Санація та банкрутство. – 2005. – № 1. – С. 65–68.
6. Попов О. В. Деякі особливості застосування законодавства про банкрутство державних підприємств / О. В. Попов // Санація та банкрутство. – 2005. – № 1. – С. 69–73.
7. Степанов В. В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии / В. В. Степанов. – М. : Статут, 1999. – 204 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40–44. – Ст. 356.
9. Чешковська О. В. Правоздатність неспроможної юридичної особи / О. В. Чешковська

// Санація та банкрутство. – 2006. – № 1. – С. 141–143. цес / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2000. – 477 с. (Классика российской цивилистики.).

10. Шершеневич Г. Ф. Конкурсный про-

Стаття надійшла до редколегії 9 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

I.A. Butyrskaya

The legal status of the debtor in bankruptcy case

Summary

This article investigates the features of the legal status of the debtor in bankruptcy case. The international experience of regulation of insolvency is analyzed. The classification of debtors in bankruptcy case is proposed. The problems in applying of the law on bankruptcy are identified and solutions are proposed.

Key words: the debtor, bankruptcy, insolvency, the settlement agreement.

I.A. Бутырская

Правовое положение должника в деле о банкротстве

Аннотация

Исследуются особенности правового положения должника в деле о банкротстве. Анализируется мировой опыт регулирования отношений несостоятельности. Предлагается классификация должников в деле о банкротстве. Выявлены проблемные вопросы в применении Закона о банкротстве и предложены пути их решения.

Ключевые слова: должник, банкротство, несостоятельность, мировое соглашение.